

Pakolaisten vuorovaikutussuhteet

Lotta Kokkonen

Lectio praecursoria puheviestinnän väitöskirjaksi tarkoitetun tutkimuksen *Pakolaisten vuorovaikutussuhteet. Keski-Suomeen muuttaneiden pakolaisten kokemuksia vuorovaikutussuhteistaan ja kiinnittymisestäään uuteen sosiaaliseen ympäristöön* tarkastustilaisuudessa Jyväskylän yliopistossa 8.11.2010. Vastaväittäjänä toimi professori Pekka Isotalus (Tampereen yliopisto) ja kustoksena professori Maili Pörhölä.

Tutkimukseni aiheena ovat pakolaisten vuorovaikutussuhteet. Kiinnostukseni aiheita kohta heräsi tarkastellessani kulttuurienvälisen viestinnän opinnoissani maahanmuuttajien sopeutumiseen liittyvää kirjallisuutta. Useat tutkimukset ja teoreettiset mallit osoittivat tai oletivat, että vuorovaikutussuhteilla on suuri merkitys maahanmuuttajien sopeutuessa uuteen kulttuuriseen ympäristöönsä. Maasta toiseen muuttamista ja sen seurauksia niin yksilön kuin yhteisöjenkin näkökulmasta on tutkittu laajasti eri tieteenaloilla. Tutkimuksia, jotka keskittyisivät nimenomaan vuorovaikutussuhteisiin, on kuitenkin suhteellisen vähän. Pääaineeni puheviestinnän teoriakenttä näytti tarjoavan oivallisen viitekehyksen pakolaisten vuorovaikutussuhteiden syvällisempään tarkasteluun, joten tutkimuksessani lähdin selvittämään Keski-Suomeen muuttaneiden pakolaisten käsityksiä ja kokemuksia vuorovaikutussuhteistaan, niiden luomisesta ja ylläpitämisestä. Lisäksi tarkastelen sitä, mikä merkitys vuorovaikutussuhteilla on pakolaisille tilanteessa, jossa he ovat kohdanneet sekä määrällisesti että laadullisesti suuria muutoksia elämässään muutettuaan maasta toiseen.

Ihmisten muuttaminen maasta toiseen ei ole uusi asia, mutta ajankohtainen se näyttäisi yhä olevan. Tilastojen valossa pakolaisuus ja maasta toiseen muuttaminen ovat edelleen relevantteja ilmiöitä. Vuoden 2009 lopussa UNHCR eli Yhdistyneiden kansakuntien pakolaisjärjestö arvioi, että maailmassa oli yhteensä hieman yli 10 miljoonaa pakolaista tai pakolaisuudeksi luokiteltavassa elämäntilanteessa elävää henkilöä. Tuleviin vuoden 2011 eduskuntavaaleihin liittyvä niin kutsuttu maahanmuuttokriittinen keskustelu käy suhteellisen vilkkaana, ja maahanmuuttajakysymysten on ennustettu nousevan yhdeksi keskeiseksi vaaliteemaksi. Tämä keskustelu kaipaisi mielestäni lisää tutkimustietoon perustuvia näkökulmia ja argumentteja.

Tässä tutkimuksessa vuorovaikutussuhteet nähdään ontologiselta luonteeltaan viestinnällisiksi eli suhteiden ajatellaan syntyvän ja niitä ylläpidetään yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa. Tämän lisäksi tarkoitan vuorovaikutussuh-

teella kahden henkilön välistä suhdetta, johon myös ympäristön tekijät voivat vaikuttaa. Oleellista on, että suhteen osapuolet ovat tietoisia toisistaan ja kokevat, että suhteen toisella osapuolella on jokin merkitys itselle ja itsellä on jokin merkitys suhteen toiselle osapuolelle.

Tutkimuksen päätavoitteena on rakentaa ymmärrystä siitä, millaisia kokemuksia ja käsityksiä pakolaisilla on omista vuorovaikutussuhteistaan. Sen lisäksi, että aineiston avulla haluan kuvata, millaisia vuorovaikutussuhteita Keski-Suomeen tulleilla pakolaisilla on ja miten he ylläpitävät niitä, haen tutkimuksessa vastauksia siihen, mikä merkitys perheenjäsenten välisillä suhteilla, ystävyysuhteilla ja heikoilla vuorovaikutussuhteilla on tutkimukseeni osallistuvilla pakolaisilla. Aineistoni avulla tarkastelen myös sitä, millaisia merkityksiä rakentuu menetettyihin suhteisiin, joita kaikilla pakolaisilla on vähintäänkin heikkojen suhteiden osalta.

Heikkoina vuorovaikutussuhteina pidetään usein muita kuin perhe- ja sukulaisuussuhteita. Yleensä heikoiksi suhteiksi nimitettäviä vuorovaikutussuhteita ei kuvailla myöskään ystävyysuhteina, vaan ennemminkin tuttavuuksina. Näitä heikkoja vuorovaikutussuhteita voivat olla esimerkiksi naapurit, työ- tai opiskelupaikalla syntyvät suhteet sekä viranomaiskontaktit, kuten opettajat ja työvoimatoimiston työntekijät.

Tutkimuksen aineisto koostuu 21 teemahaastattelusta, joista muutamissa oli useita haastateltavia ja 19 päiväkirjasta. Aineisto on kerätty vuosina 2002 ja 2003. Päiväkirjat olivat strukturoituja lomakkeita, joita tutkimukseen osallistuneet pakolaiset täyttivät viikon ajan. Päiväkirjoja täyttäneet olivat eri henkilöitä kuin teemahaastatteluihin osallistuneet henkilöt. Yhteensä tutkimukseen osallistui 48 Jyväskylässä asunutta pakolaista. Tutkimuksen osallistujat edustavat 9 eri lähtömaata ja he olivat iältään 18–55-vuotiaita. Osassa haastatteluja sekä päiväkirjojen ohjeistuksessa ja kääntämisessä apunani olivat Keski-Suomen tulkikeskuksen tulkit.

Keskeiset tulokset

Työssäni tarkastelen ensin pakolaisten läheisinä pitämiä suhteita, kuten perheenjäsenten välisiä suhteita, sukulaisuussuhteita ja ystävien välisiä suhteita. Yksittäisten suhdetyyppien lisäksi halusin tarkastella pakolaisten suhteita ja niiden merkitystä myös vuorovaikutusverkostojen näkökulmasta.

Yleisesti vuorovaikutusverkostoilla käsitetään ja kuvataan erilaisten vuorovaikutussuhteiden muodostamaa verkostoa, joka on syntynyt ja jota ylläpidetään vuorovaikutussuhteiden kautta. Tässä tutkimuksessa puhun käytännöllisyyden vuoksi vuorovaikutusverkostoista enkä esimerkiksi vuorovaikutussuhdeverkostoista, vaikka tarkastelenkin nimenomaan suhteiden muodostamaa verkostoa. Näkökulma on yksilön, jolloin vuorovaikutusverkosto ajatellaan ikään kuin yksilön ympärille levittäytyvänä henkilökohtaisten suhteiden verkostona.

Pakolaisten vuorovaikutusverkostoille tyypillisenä erityispiirteenä voitaneen pitää menetettyjen suhteiden suurta osuutta. Aineisto osoitti, että menetyillä suhteilla oli merkitystä haastattelemilleni pakolaisille ensinnäkin siinä mielessä, että heillä oli paljon suhteita, joiden menettämisestä oli toivuttava ja menetyistä oli käsiteltävä tavalla tai toisella. Tämän lisäksi menetetyt suhteet näyttivät jopa vaikuttavan uusien suhteiden solmimiseen. Aineistossa oli tapauksia, joissa menetyksistä toipuminen ja sureminen veivät niin paljon energiaa, etteivät kyseiset haastateltavat siinä tilanteessa kokeneet uusien suhteiden solmimista mielekkääksi.

Omaa hyvinvointia arvioitiin perheenjäsenten hyvinvoinnin kautta. Perhe, erityisesti omat lapset, näyttivät olevan niitä suhteita, joiden perusteella haastateltavat olivat tehneet päätöksiä lähtemisestä ja jäämisestä. Haastateltavista monet kertoivat valinneensa kohdemaakseen Suomen ja ylipäänsä Pohjoismaat siitä syystä, että he arvelivat tänne muuttamisella takaavansa lapsilleen paremmat koulutusmahdollisuudet ja turvallisemman kasvuympäristön. Moni haastateltava olisi halunnut itse palata entiseen kotimaahansa mutta koki lastensa kiinnittyneet jo uuteen ympäristöönsä, jolloin muutto olisi lapsille merkinnyt irrottautumista heille jo tutuksi käyneestä ympäristöstä. Vanhempien omien toiveiden ja toisaalta lasten hyvinvoinnin välinen ristiriita ajateltiin ratkaista niin, että vanhemmat toivoivat voivansa viettää osan vuodesta entisessä kotimaassaan ja osan Suomessa, jonne he kuvittelivat lastensa jäävän asumaan.

Lasten ja heidän vanhempiansa välisten suhteiden lisäksi keskustelimme haastateltavien kanssa heidän parisuhteistaan. Tähän tutkimukseen osallistuneet naiset antoivat yhtä poikkeusta lukuun ottamatta hyvin positiivisen kuvan parisuhteistaan. Puhumattomuus mahdollisista parisuhteen ongelmista saattoi osaltaan johtua myös siitä, ettei haastatteluja koettu tarpeeksi luottamuksellisiksi kyseisten asioiden esille tuomiseen.

On hyvä, että perheissä mahdollisesti tapahtuvasta väkivallasta ja henkisesti alistamisesta keskustellaan, enkä henkilökohtaisesti hyväksy väkivallan käyttämistä missään olosuhteissa. Mielestäni pakolaisten ja maahanmuuttajien perhesuhteista keskusteltaessa voitaisiin kuitenkin myös muistaa ne positiiviset ja rakentavat ilmiöt, joita monissa perheenjäsenten välisissä vuorovaikutussuhteissa tämän tutkimuksen aineiston mukaan ilmeni. Tässä tutkimuksessa ei käynyt ilmi, että haastattelemani naiset olisivat kokeneet uhkaa tai väkivaltaa sukunsa miesten taholta. Kuten jo totesin, suhteellisen lyhyessä haastattelussa on omat haasteensa, mutta tästä huolimatta en voi myöskään ohittaa niitä kertomuksia, jotka haastateltavat halusivat kertoa minulle. Kertomukset parisuhteen molemminpuolisesta tuesta ja avusta osoittivat, että parisuhde voi tarjota korvaamattoman tärkeää tukea stressaavassa elämäntilanteessa. Haastatelluista useat myös totesivat, että parisuhde voi jopa vahvistua tilanteessa, jossa haasteet kohdataan ja selvitetään yhdessä. Todettakoon myös, että ne haastateltavat joi-

den puoliset olivat maantieteellisesti etäällä, kaipasivat puolisoitaan jakamaan arkeaan ja antamaan tukeaan.

Kaikilla tutkimukseen osallistuneista oli läheisinä pidettyjä perheenjäsenten ja sukulaisten välisiä suhteita, joiden toinen osapuoli oli satojen, jopa tuhansien kilometrien päässä, eivätkä päivittäiset tapaamiset näissä suhteissa olisi olleet mahdollisia. Kaikki haastateltavat kertoivat tavalla tai toisella kaipaavansa näitä niin kutsuttuja etäsuhteitaan. Usein kaivattiin tiettyä henkilöä, kuten aviopuolisoa, lasta tai omia vanhempia. Ikävä ja huoli omaisten hyvinvoinnista tuli ilmi lähes kaikissa haastatteluissa.

Koko vuorovaikutusverkostoa koskeneet muutokset olivat seikka, johon moni haastateltava ei ollut ennalta varautunut. Yksittäisten suhteiden lisäksi kaivattiinkin vuorovaikutusverkostoa kokonaisuudessaan ja sitä tapaa, jolla erilaisia vuorovaikutussuhteita oli aiemmin ylläpidetty. Pakolaisten elämää värittäkin vahvasti tasapainoilu etäsuhteiden velvollisuuksien, yhteydenpidon haasteiden ja ikävän sekä maantieteellisesti lähellä olevien suhteiden odotusten ja niinkään velvollisuuksien välillä.

Perheen ja sukulaisten lisäksi läheisinä vuorovaikutussuhteina pidettiin ystäviä. Suurimmalla osalla ystävät edustivat samaa kulttuurista tai etnistä taustaa tai he olivat muita maahanmuuttajia. Mukana oli kuitenkin myös haastateltavia, joiden ystäväistä suurin osa oli suomalaisia.

Suomalaisista puhuttiin haastatteluissa runsaasi, ja suomalaisten ystävien merkitys nousi esille myös niissä haastatteluissa, joissa haastateltavat periaatteessa eivät halunneet kiinnittää mitään huomiota ystäviensä kansallisuuteen tai etniseen taustaan. Suomalaisia ystäviä pidettiin osoituksena siitä, että henkilö oli osa yhteisöä ja halukas sopeutumaan. Konkreettisesti tämä näkyi esimerkiksi erään haastateltavan pohdinnoissa siitä, miksi hän tuntui aina kertovan positiiivisista saavutuksistaan ensimmäiseksi nimenomaan suomalaisille ystävilleen. ”Ehkä siinä on joku tarve osoittaa omaa pätevyyttään”, haastateltava totesi analysoidessaan omaa toimintaansa. Moni olisi toivonut suomalaisia ystäviä siksi, että olisi voinut harjoitella suomen kielen taitoaan heidän kanssaan ja siksi että suomalaisten ystävien kautta ajateltiin päästävän kiinni yhteiskunnan toimintaan liittyvään niin kutsuttuun hiljaiseen tietoon.

Koko aineiston osalta on kaiken kaikkiaan todettava, että mitä laajempi vuorovaikutusverkosto henkilöllä oli, sen todennäköisempää myös oli, että hän koki itse voivansa vaikuttaa omaan elämäänsä. Vuorovaikutusverkostossa olevien ystävien ja tuttavien kansallisuudella tai etnisellä taustalla ei sinänsä ollut väliä, mutta käytännössä merkityksellistä oli suhteiden tarjoama tieto ja keinot, joiden avulla henkilö kykeni vaikuttamaan asemaansa yhteiskunnassa.

Moni olisi toivonut itselleen suomalaisia ystäviä nimenomaan juuri siksi, että heidän odotettiin tarjoavan mahdollisuuksia omaan elämään vaikuttamiseen. Samaan aikaan omaa etnistä tai kansallista ryhmää edustavat henkilöt tai muut ulkomaalaiset näyttäytyivät ehkä samankaltaisuudessaan attraktiivisem-

pina. Tutustuminen muiden maahanmuuttajien kanssa koettiin helpommaksi jo siitäkkin syystä, että osallistujat viettivät suurimmaksi osaksi aikaansa opiskellen muiden muualta Suomeen muuttaneiden kanssa tai työskennellen hyvin monikulttuurisissa työyhteisöissä.

Omalta osaltaan tutkimukseni liittyy laajempaan keskusteluun pakolaisten sopeutumisesta ja integraatiosta. Useat maahanmuuttajien vuorovaikutussuhteita ja sopeutumista tarkastelevat teoreettiset mallit tai viitekehykset ovat käsitelleet vuorovaikutussuhteita lähinnä maantieteellisesti lähellä olevina vuorovaikutussuhteina. Yhä enemmän tutkimuksissa on kuitenkin kiinnitetty huomiota myös maahanmuuttajien etäsuhteisiin. Tutkimukset osoittavat, että etäsuhteet eivät edes pitkällä aikavälillä täysin korvaudu paikallisilla vuorovaikutussuhteilla, vaan niitä ylläpidetään aktiivisesti vuodesta toiseen. Puhuttaessa pakolaisten vuorovaikutussuhteista on muistettava, että monen tähänkin tutkimukseen osallistuneen vuorovaikutussuhteista jopa suurin osa oli etäsuhteita. Maahanmuuttotutkimuksessa käytetäänkin laajasti transnationalismin tai ylijärjestyksen käsitettä, jolla viitataan siihen, että maahanmuuttajien vuorovaikutussuhteet ovat konkreettisesti maantieteellisistä rajoista ja paikoista riippumattomia ja laajalle leviittäytyneitä. Useat ylijärjestyksen määritelmät korostavat vuorovaikutussuhteiden lisäksi myös yhteyksiä kahden maan tai valtion välillä. Sosiaalisten suhteiden lisäksi ylijärjestyksellä viitataan usein myös muihin toimintoihin, joiden avulla maahanmuuttajat ylläpitävät yhteyksiä synnyinmaansa ja nykyisen asuinmaansa välillä. Yhteydet saattavat olla virallisia tai epävirallisia ja ne voivat koostua henkilökohtaisista siteistä, järjestöistä, verkostoista tai kaupankäynnistä.

Kun ylijärjestyksen otetaan pakolaisten kohdalla huomioon, törmätään väistämättä kysymyksiin myös kuulumisesta ja kuulumattomuudesta. Moni maahanmuuttaja kokee Glick-Schilleri ja Baschin (1995) sanojen mukaan olevansa ”globaali nomadi”, joka on jatkuvasti matkalla, muttei koskaan perillä ja yhtäaikaan useassa paikassa, kuitenkin olematta kunnolla missään. Henkilön kokemus kuulumattomuuden tunne tai monipaikkaisuus on usein liitetty ylijärjestyksen.

Tässä tutkimuksessa ei ole tutkittu ylijärjestyksen sinänsä tai niitä sosiaalisia tiloja, joita ylijärjestyksen synnyttää, vaan ylijärjestyksellä viitataan tilanteeseen, jossa henkilöllä on huomattavan paljon etäsuhteita. Haastattelussa tuli kuitenkin selkeästi esille, että etäsuhteistaan huolimatta tai niiden lisäksi, osallistujat toivoivat myös kykenevänsä kiinnittymään uuteen sosiaaliseen ympäristöönsä, jossa he voisivat kokea olevansa kotonaan. Tässä tutkimuksessa lähdin siitä, että kiinnittymisessä yhteisöön tai sosiaaliseen ympäristöön keskeistä on vuorovaikutus muiden kanssa. Vuorovaikutussuhteet joko kiinnittävät tai toisaalta ehkä irrottavat henkilöä yhteisöstä tai kulloisestakin sosiaalisesta ympäristöstä.

Ylirajaisuuden pohtiminen on keskeistä tutkimuksessani siksi, että nämä kaksi ilmiötä, kiinnittyminen ja ylirajaisuus, näyttivät olevan yhtäaikaaisesti pakolaisten elämään vaikuttavia, myös toisiinsa liittyviä ilmiöitä.

Kun henkilöllä oli läheisinä pitämäänsä, erityisesti perheen jäsenten välisiä vuorovaikutussuhteita myös konkreettisesti lähellään, näyttäisi uusi ympäristö helpommin muodostuvat paikaksi, jota voidaan myös pitää kotina. Perheen ja sukulaisten väliset etäsuhteet puolestaan saattoivat vahvistaa henkilön kokemusta vieraudesta ja kuulumattomuudesta uudessa ympäristössään. Tilanteessa, jossa esimerkiksi oma puoliso oli tuhansien kilometrien päässä ja yhteydenpito oli kallista ja muutenkin hankalaa, kaipaus ja ikävä täyttivät joidenkin haastateltavien arjen, eivätkä he juurikaan kokeneet olevansa kiinnittyneitä uuteen ympäristöönsä.

Heikkojen suhteiden merkitys uuteen ympäristöön kiinnittymisessä oli nimenomaan hyväksytyksi tuleminen tunteen syntymisessä ja säilyttämisessä. Kaikki erilaiset vuorovaikutussuhteet yhdessä vaikuttivat siihen, miten kiinnittynyt henkilö kullakin hetkellä koki olevansa ja kuinka paljon hän puolestaan orientoitui etäsuhteisiinsa. Aineistosta nousi lukematon määrä esimerkkejä siitä, kuinka naapurin tervehdykset tai tervehtimättä jättämiset, ystävän sosiaalinen tuki tai puolison läsnäolo vaikuttivat hyvin merkittävästi haastateltujen kokemuksiin uuteen ympäristöönsä kiinnittymisestä. Aiemmin itseään uuteen ympäristöönsä jopa kiinnittyneenä pitänyt henkilö saattoi taas vastaavasti kertoa kokevansa vahvaa vieraantuneisuutta, koska kauan odotettu puoliso ei vuosien odotuksen jälkeen päässytkään saapumaan Suomeen. Näyttäisi siltä, että neuvottelut kiinnittymisestä ja ylirajaisuudesta liittyvät usein kiinteästi toisiinsa ja mielestäni näiden kahden käsitteen tarkastelu yhdessä voidaan pitää perusteltuna.

Ajatus pakolaisten kiinnittymisestä ja ylirajaisuudesta ei ole tarkoitettu korvaamaan pakolaisten integraatiota tai sopeutumista tarkastelevia malleja tai teoreettisia viitekehyksiä. Näiden käsitteiden ympärille hahmottelemani teoreettinen kuvio voisi omalta osaltaan täydentää nykyistä maahanmuuttotutkimuksen teoriakenttää. Aihetta olisi kuitenkin syytä tarkastella vielä empiirisen aineiston valossa ja mahdollisesti pitkittäisaineiston avulla. Muita kiinnostavia ja jatko-tutkimusta edellyttäviä tutkimuksissa esille nousseita ilmiöitä ovat esimerkiksi uusien suhteiden syntymiseen liittyvän epävarmuuden ja luottamuksen välisen dynamiikan tarkastelu sekä verkostoitumiseen eli vuorovaikutussuhteiden syntymiseen ja sosiaalisen pääoman kartuttamiseen liittyvät kysymykset.

Tutkimuksessa on rajoituksensa ja puutteensa. Tulkkien käyttämisessä tutkimuksessa on omat haasteensa, eikä haastattelijan ja haastateltavien välinen suhde tämän kaltaisessa tutkimuksessa ole täysin ongelmaton. Haastattelijan ja haastateltavan erilaiset taustat ovat varmasti omalta osaltaan vaikuttaneet aineiston keräämiseen, sen valikointiin ja analysointiin sekä johtopäätelmien tekemiseen. Tutkimuksessa on pyritty hahmottamaan tarkasteltavana olevaa ilmiötä eli

pakolaisten vuorovaikutussuhteita mahdollisimman laajasti, mutta tarkemmalla rajauksella olisi voitu saada syvällisempää ja seikkaperäisempää tutkimustietoa joistakin esille nousseista teemoista.

Uskon kuitenkin, että tutkimus on täyttänyt sille asettamani ilmiötä kuvaamaan ja ymmärtämään pyrkivät tavoitteet niin, että tietoa voidaan hyödyntää myös käytännön maahanmuuttajatyössä ja -koulutuksessa.

Kirjallisuus

Glick-Schiller, N. & Basch, L. 1995. From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration. *Anthropological Quarterly* 68 (1), 48–63.

UNHCR 2009. Tilastoja. <<http://www.unhcr.org/4c7bb60f9.html>> Viitattu 5.11.2010.